

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ**

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ІДЕНТИЧНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: здобувачка 2 курсу 07-231 групи

Спеціальності 053 Психологія

Освітньо-професійної програми «Психологія»

Крістіна ГОЛОВЧЕНКО

Керівник: к.психол. н., доцентка

Наталія ТАВРОВЕЦЬКА

Рецензент: завідувачка начальнично-методичним

кабінетом соціально-психологічної підтримки,

професійного розвитку та сприяння

працевлаштування Чорноморського національного

університету імені Петра Могили

Людмила Опанасенко

Івано-Франківськ – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи психологічного аспекту розвитку національної ідентичності здобувачів освіти.....	7
1.1. Поняття національної ідентичності та її психологічне значення для здобувачів освіти.....	7
1.2. Вікові особливості психологічного розвитку національної ідентичності. Вплив освітнього середовища.....	13
РОЗДІЛ 2. Практичні аспекти психологічного розвитку національної ідентичності здобувачів освіти.....	18
2.1. Емпіричне дослідження психологічних особливостей розвитку національної ідентичності у здобувачів освіти в умовах воєнної агресії.....	18
2.2. Рекомендації щодо вдосконалення процесу психологічного розвитку національної ідентичності здобувачів освіти.....	26
ВИСНОВКИ.....	42
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	45
ДОДАТКИ.....	50

ВСТУП

Актуальність дослідження. Довгий час ворог намагався знищити нашу ідентичність, коріння нації, щоб українці не знали своєї історії, не користувалися своєю мовою. Повномасштабне вторгнення змінило всю нашу екосистему, оточення, освітні та культурні запити. Війна триває. Україна відстоює національну ідентичність, цілісність та суверенітет. Нація, якої не існує, за словами путіна, показала вищий рівень згуртованості та спільно виборює перемогу. Історичний досвід різних регіонів України вплинув на формування політичної культури й ідентичності, на свідомість соціуму й нації в цілому, та з початком агресії рф, починаючи з 2014 року, об'єднавчим фактором українського суспільства стало прагнення захистити свою державу.

З метою геополітичного домінування, ворогом використовується різні інструменти і особливим різновидом зброї є інформація. Боротьба ведеться за цілеспрямовану зміну індивідуальної, групової та масової свідомості, політичної та електоральної поведінки, а також ідентифікації як окремих індивідів, так і груп суспільства. Країна-агресор прагне дестабілізувати ситуацію в Україні шляхом маніпулятивного впливу на свідомість і поведінку людей. На окупованих територіях просуваються шкідливі наративи та існує тотальний контроль інформації. Суспільно-політичні перетворення призводять до змін цінностей, уявлень, переконань людей, що не може не позначатися на їхній ідентифікації.

Війна росії проти України – це комбінація традиційних і нетрадиційних методів ведення війни, які містять використання сил спеціального призначення, нерегулярних збройних формувань, провокування внутрішніх заворушень і сепаратистських рухів, інформаційну війну, дипломатичні заходи, кібератаки й економічний тиск. Існування різних ідентифікацій ворожою державою використовується для створення напруги в суспільстві. І саме освіта має відіграти тут вирішальну роль. Наша місія, місія освітян, вийти за межі класу для зміцнення фундаменту національної ідентичності. Досвід

інших країн говорить про те, що найперше на що потрібно звертати увагу – це вивчення мови, історії, культури в рамках шкільних програм. Також важливо залучати громадян до проведення різноманітних заходів і фестивалів, до створення різного роду спільнот та клубів, активно залучати медіа й інтернет тощо.

Важливо враховувати, кожна сім'я індивідуально підходить до питання формування національної ідентичності, до процесу збереження культурних коренів. Це допомагає зберегти національну ідентичність. За час війни значна частина дослідників, зокрема Г.А. Ставицький, С.М. Бойко, Н. Мойсенюк, М.Й. Боришевський, А.М. Березін, Н.О. Євдокимова, О.В. Шевченко та інші, а також учнівська і юнацька молодь, акцентували увагу на важливості вивчення мови, історії та культури і тій проблемі, що у південно-східних регіонах не вистачає ресурсів та україномовного середовища.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконувалась в межах науково-дослідної теми кафедри психології «Особистісні та ситуаційні ресурси особистості в умовах життєвої та суспільної кризи» (державний реєстраційний номер 0119U103458).

Мета дослідження: дослідити психологічні особливості розвитку національної ідентичності у здобувачів освіти в умовах воєнної агресії з урахуванням специфіки окупованих територій.

Задачі дослідження:

1. Визначити психологічні чинники, що впливають на розвиток національної ідентичності у здобувачів освіти в умовах війни;
2. Проаналізувати особливості розвитку національної ідентичності у дітей, які проживають на окупованих територіях, з 2014 року та після широкомасштабного вторгнення 2022 року;
3. Розробити методичні рекомендації щодо розвитку національної ідентичності у здобувачів освіти з урахуванням психологічних аспектів та специфіки окупованих територій; розробити план дій, спрямованих на формування національної ідентичності, зокрема на деокупованих територіях.

Об'єкт дослідження – національна ідентичність здобувачів освіти.

Предмет дослідження – психологічні особливості розвитку національної ідентичності у здобувачів освіти в умовах воєнної агресії з урахуванням специфіки окупованих територій.

Методи дослідження:

метод синтезу та аналізу фахової літератури з теми дослідження (при підготовці матеріалів розділу 1); модифікована методика Дж. Фінні (для визначення вираженості етнічної складової національної ідентичності); авторський опитувальник О. Гори (для дослідження вираженості всіх трьох компонентів національної ідентичності); опитувальник «Громадянська ідентичність» І. Петровської (під час визначення рівня сформованості громадянських і патріотичних якостей, громадянського індивідуалізму та патріотизму); методи анкетування, інтерв'ю, фокус-груп (для збору первинних даних емпіричного дослідження); метод частотного аналізу та параметрів описової статистики (критерій χ^2 Пірсона).

Наукова новизна: дослідження спрямовано на відновлення та підтримку національної ідентичності серед різних соціальних груп засобами мультикультурної історичної просвіти через використання інноваційного музейного простору та гейміфікованих застосунків, через курси підвищення кваліфікації педагогічних працівників, участь у воркшопах.

Практичне значення: результати дослідження можуть бути використані для розробки програм та методичних рекомендацій щодо розвитку національної ідентичності у здобувачів освіти в умовах війни; матеріали дослідження можуть бути корисними для педагогів, психологів, батьків, які працюють з дітьми на окупованих територіях.

Апробація: дослідження у вигляді проекту було представлено команді Міністерства освіти і науки України в рамках курсу «Освіта задля успіху українців» на базі Київської школи державного управління імені Сергія Нижного. Результати емпіричного дослідження обговорювалися на засіданні кафедри психології (протокол від 14.11.2024 № 6), результати висвітлено у

науковій збірці «Магістерські студії» Херсонського державного університету (тези «Особливості громадянської ідентичності здобувачів освіти в рамках розбудови національної ідентичності», листопад 2024 р.).

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, що налічує 53 джерела та трьох додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЧНОГО АСПЕКТУ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

1.1. Поняття національної ідентичності та її психологічне значення для здобувачів освіти

Національна ідентичність – складний та багатовимірний термін, що обумовлюється вагомими понятійно-категоріальними складнощами в новітній гуманітарній науці, котрі виникають через неоднозначне тлумачення дефініції «нація» [34]. Ситуацію ускладнює ще й те, що нині не сформовано універсальної моделі зародження національних рухів, націй і сучасних держав та їх подальшого функціонування. До того ж, навіть існуючі принципи стають ненадійними і припиняють функціонувати за умов сучасного процесу глобалізації. Це спровокувало витіснення поняттям національної ідентичності інших, більш звичних в традиційних підходах дефініцій, як от «національна самосвідомість» і «національний характер». Згідно з О. Гора, тепер ідентичність постає певною лінзою, через яку аналізують, оцінюють та вивчають важливі аспекти сучасного життя [16].

А. Березін наголошує, що важливо не розглядати існуючі моделі визначення нації окремо, а брати їх у сукупності. Хоча національна свідомість є важливою умовою національної ідентичності, необхідно також враховувати конкретний історичний контекст, в якому ця свідомість сформувалася в процесі соціалізації, що тісно пов'язаний з об'єктивними суспільними умовами [1].

Нація формується, коли індивіди свідомо співвідносять себе з нею, що проявляється у їхньому ставленні до національного та інонаціонального, у самосвідомості, почуттях і переживаннях. Належність до нації визначається за такими критеріями: національно-державі та культурні атрибути, об'єктивна

символіка, що вказує на певну цілісність (господарську, територіальну культурну); свідомі ідентифікація індивідів, їхнє суб'єктивне ставлення і ціннісні орієнтації. Як зазначає М. Боришевський, кожен індивід об'єктивно є частиною нації, і суб'єктивно усвідомлює себе приналежним певній спільноті чи культурі. Без суб'єктивної частини самоусвідомлення, навіть при наявності кількох об'єктивних факторів, національна спільнота характеризуватиметься аморфністю і не зможе бути повноправним суб'єктом в історичному процесі [7].

В. Сухомлинський стверджував, що нація може бути охарактеризована як соціальна спільнота, що базується на єдності в духовно-психологічному, історико-культурному та територіально-господарському аспектах. Зовнішні ознаки спільноти, такі як географічні особливості, економічна діяльність і історичний контекст, не відображають повністю внутрішню, екзистенційну природу нації. Це лише об'єктивні аспекти її існування, які повинні бути усвідомлені та стати підґрунтям для формування національної самосвідомості та ціннісних поглядів і ставлень. Якщо національна самосвідомість не проявить себе у повній мірі суспільство не зможе стати активним суб'єктом в історичному процесі. Тож, при визначенні нації, важливо акцентувати не тільки її об'єктивні засади, а й те, як ці засади пливають, формують, змінюють національну свідомість. Адже, саме ціннісні орієнтири, самосвідомість та традиції втілюються у національній сутності найбільш конкретно, у площині теперішньої реальності. Кожен індивід – частина нації передусім завдяки усвідомленню своєї приналежності, тобто ідентифікації себе з національною спільнотою. Суб'єктивні аспекти функціонують як зв'язки, які поєднують організм нації в єдину довершеність і формують ідентичність як осмислене почуття [43].

«Національна ідентичність» означає усвідомлення народом своєї сутності, своїх знань та поваги до своїх територій та історико-культурних надбань, а також розуміння унікальних рис свого народу. Це включає і усвідомлення членами національної спільноти своїх прагнень ідеалів,

інтересів та цілей. Національну ідентичність виокремлюють в наступні форми [9; 37]:

Нормальна: власний народ сприймається позитивно, чітко виражається адекватне ставлення до його історії, культури та природного патріотизму, до інших народів толерантне ставлення є обов'язковим.

- Етноцентрична: своя національна група некритично підноситься, з чітко вираженою самоідентифікацією з нею.
- Етнодомінуюча: пріоритет національної ідентичності над іншими формами ідентичності (громадянин, батько, мати), коли досягнення цілей та інтересів народу стає найвищою цінністю.
- Стан етнічного фанатизму: національні інтереси і цілі абсолютно домінують, часто сприймаються ірраціонально, з готовністю до будь-яких жертв заради їх реалізації.
- Стан етнічної індеферентності: до питань національності та міжетнічних стосунків, цінностей свого або інших народів проявляється байдужість. У цьому стані людина не підпорядковується догмам і традиціям, її поведінка не керується ані власною, ані будь-якою іншою національністю.
- Етніонігілізм (з ознаками космополітизму): будь-яка національність та етнокультурні цінності заперечуються.
- Амбівалентна (невиражена, «подвоєна» чи «потроєна»): характерна для національно змішаного середовища.

Для зазначених форм прояву національної ідентичності важливою є залежність від оточення, в якому знаходиться індивід, та окремо взятого народу. Н Висоцька вважає, що у поліетнічному середовищі є більше можливостей для пізнання характерних рис як своєї так і інших національних груп. Тут можна спостерігати дві крайнощі формування національної ідентичності: або чітке ототожнення лише зі своєю національною групою, що іноді може призводити до сепаратизму, або ж ідентифікація з іншою нацією, що веде до асиміляції, прийняття звичаїв, норм, мови іншої групи, аж до повного злиття з нею. Однак, маргінальна національна ідентичність є

найбільш поширеним варіантом у поліетнічному соціумі – коли окремі люди, або народи в цілому опиняються між двох культур, не освоюючи жодну з них в повній мірі [11].

Важливо підкреслити те, що патріотизм – це показник набуття національної ідентичності, що втілює повагу та любов до своїх традицій, культури, мови, Батьківщини, і має дуже сильну консолідуєчу потужність. Як основа для збереження національної ідентичності та нації, проявлення патріотизму є особливо актуальним в сучасному світі з глобалізаційними та інтеграційними процесами.

Нині психологи висвітлюють різноманітні аспекти формування національної ідентичності, зокрема: вчинковий осередок різних історико-культурних періодів (В. Роменець) [35], проблематика патріотичного виховання, національної та особистісної ідентифікації (І. Бех) [3; 4], етнічна самосвідомість (Н. Мойсенюк) [29], етносоціальні уявлення (О. Васильченко) [9], національна самосвідомість (М. Боришевський) [8], засоби рефлексії як конструктор ідентичності (Н. Висоцька) [11] та інші. Дослідженням окремих механізмів формування національної ідентичності займалися такі педагоги, як Б. Ступарик [42], Г. Ващенко [10], О. Захаренко [24], В. Євтух [22], О. Вишневецький [12].

Специфіка проявлення національної ідентичності підлітка проявляється у суб'єктивному характері переживання належності до народу України, нації, та у готовності свідомо прийняти моральні цінності держави, що сприяє ототожненню і формуванню відповідної національної «Я»-концепції. Поєднуючись, це все дає відчуття власної самоповаги, національної гідності, формує вміння користуватись своїми правами і свободами, любити Україну, бути справедливим, відповідальним, мати бажання пов'язати з країною свою долю. Формуючись, національна ідентичність підлітка проходить кілька етапів:

- етап ідентифікації – в його основі знаходиться усвідомлення межі «ми – вони»;

- етап формування уявлень про якісні відмінності своєї національної культури від інших та усвідомлення її ключових характеристик;
- етап утворення національної гідності, свідомості та самосвідомості, проявлення поваги до інших етносів і культур, сприяння готовності до взаємодії та діалогу з ними.

Як основний елемент творіння нації, національна ідентичність є обов'язковим складником життя суспільства будь-якої держави, тому що уподібнюється ролі змісту вихованого процесу, а отже є визначальним аспектом структури національної ідентичності, що враховує:

- пріоритети та досвід людства, нації, особистості;
- основних вихователів (родину, педагогів) та основного учасника формування національної ідентичності, суб'єкт виховання (дитину);
- природне та соціальне середовище;
- педагогічну діагностику;
- методику формування національної ідентичності;
- організацію процесу виховання, тобто спільні дії всіх учасників виховного процесу;
- практику виховання і самовиховання.

Отже, зміст і структура виховання дають можливість визначити освітнє середовище як найбільш сприятливе для формування національної ідентичності підлітка.

Новітня психолого-педагогічна методологія і дидактика не дозволяє визначити чіткі вікові межі підліткового періоду, адже й досі не сформовано єдиного підходу щодо розподілу підліткових груп. Наприклад, О. Березюк виділяє такі три групи у підлітковому віці: перша – з 9 до 12 років; друга – з 13 до 15 років і третя – з 16 до 17 років [2], тоді як П. Ігнатенко окреслює передпідлітковий вік – з 8 до 11 років і безпосередньо підлітковий – з 11 до 14 років [25]. Більшість вчених [15; 17; 21; 28; 31; 38; 49;] схиляються до того, що підлітки поділяються на дві основні групи: молодші та старші підлітків, проте навіть за такого підходу немає єдності. Наприклад,

О. Ярошенко дітей 11-12 років відносить до молодших підлітків, а до старших – 12-14 років [49]; Г Люблінська, В. Галузяк – 11-12 і 13-15 років [28; 15]; Р. Павелків – 11-13 і 14-16 років [31]; Т. Гуляєва – 12-14 і 14-18 років [17].

Підлітковий період характеризується труднощами росту і соціального дозрівання. Як тільки розпочинається відповідний вік, підліток значно прагне уникати всього «дитячого». З. Зайцева стверджує, що прагнення вважатися і як найшвидше стати дорослим є основною особливістю особистості підлітка – це відображає його новоутворену життєву позицію, змінює ставлення до оточуючих людей, навколишнього світу, та формує напрямок і наповнення соціальних активностей, системи переживань, цінностей та прагнень. Відповідний вік характеризується, зазвичай, якісним стрибком від конкретного типу мислення до абстрактно-образного, створюючи підґрунтя для подальшого розвитку національної ідентичності [23].

У 10-12 років дітей хвилює те, як їх сприймають ровесники, дорослі. У цей період ідентифікація, культурні й національні цінності значною мірою залежать від соціального середовища, у якому живе дитина. Для підлітків пріоритетним є самовизначення, де національна ідентичність акцентується на культурному минулому родини, народу, країни та зв'язку з історичним минулим, знанням міфів, легенд, святилищ, поваги до мови та символіки України.

Л. Орбан-Лембрик стверджує, що проявляючись з іншою ідентичністю чи реідентичністю самоідентичність дитини одночасно є засобом самоствердження і протестом на непедагогічні дії дорослих. З'являється самокритичність і невдоволеність собою, бажання приміряти інший образ, побудувати життя за відмінними цінностями. Характерною рисою дітей цього віку є прояв інтересу до особистих переживань, романтичних пригод, фантазування [30]. Дружба є найбільшим моральним здобутком у взаємостосунках дівчат між собою, та хлопців між собою. Майбутнє уявляється їм у певній відірваності від реального сьогодення і найчастіше не впливає на мотивацію поведінки. Дедалі більшого значення для них набувають

моральні ідеали, втілені в конкретних особистостях, яким вони прагнуть наслідувати. Однак робота над собою носить епізодичний несистематичний характер. Дітям молодшого підліткового віку властива часта зміна взірців, тоді як дітям старшого підліткового віку краще вдається виявляти інтерес до непересічних особистостей. Дітям цієї вікової групи властива гостра реакція на оцінку їх вчинків рідними, вчителями, однолітками. Для них важливо відчувати значимість власної родини, пишатися нею. Ю. Руденко та О. Губко вважають, що саме через завищені вимоги до батьків, гостру критичність підлітків у сім'ї можуть виникати конфлікти, ситуації непорозуміння. Потреба у самоствердженні і усвідомленні своєї значимості в сукупності з надто перебільшеним відчуттям власної гідності виявляються у відстоюванні власної автономності і незалежності понад усе [36]. Діти цього віку можуть виступати у ролі борців за правду і справедливість, їх приваблює культ сили. Разом з тим, вони емпатично реагують на прояви доброти, чуйності, виявляють взаємну вдячність. М. Стельмахович, говорячи про особливості розвитку дітей старшого віку зазначав, що ключем до психологічного розвитку підлітка полягає у його інтересах, які формують нову систему рушійних сил, мотивів діяльності, визначають спрямованість особистості. Інтереси набуваються, змінюються, а разом з ними розширюється діапазон тих форм та об'єктів діяльності, котрі у минулому мали нейтральне значення, однак зараз, під час перехідного віку, стимулюють формування її поведінки [41].

1.2. Вікові особливості психологічного розвитку національної ідентичності. Вплив освітнього середовища

Згідно з епігенетичною теорією Еріксона, формування еґо-ідентичності людини відбувається протягом кожного з етапів життя, через подолання вікових криз і утворення нових якостей [20]. Такі вчені, як М. Фіцула [46], К. Ушинський [45], Н. Волкова [13] та Л. Ковтуненко [27] виявили, що ознаки

ідентифікації проявляються ще у немовлятьському віці, одразу після народження, оскільки дитина відчуває єдність із матір'ю. В подальшому, у 3-4-річному віці, починають з'являтися ознаки особистісної диференціації. На ранніх етапах життя діти помічають зовнішні відмінності, такі як колір шкіри і волосся, що сприяє ранній диференціації за цими ознаками. У ранньому дитинстві діти також починають усвідомлювати свою належність до основних соціальних груп, зокрема «сім'ї» та «родини», що здійснюється через взаємодію з батьками, родичами та близькими людьми в рамках сімейного соціального інституту. Сім'я, як основний елемент суспільної структури, слугує механізмом засвоєння цінностей, необхідних для формування стабільності та цілісності держави в майбутньому.

Дослідники В. Трощанський, В. Скуратівський та Н. Ярош зазначають, що дошкільний і молодший шкільний вік є етапами розвитку групової та гендерної ідентичності під впливом дошкільних та шкільних соціальних інститутів. У цей період розширюється усвідомлення приналежності до нових соціальних груп [44]. У процесі навчання діти починають формувати національну ідентичність: згідно з освітньою методикою, розвивається українська мова, пізнається національна духовна та матеріальна культура, засвоюються як писані, так і неписані елементи національної символіки. За Крилюк О., останніх належать як державні символи України – Прапор, Герб і Гімн, закріплені в ст. 20 Конституції, так і неписані символи, такі як материнська пісня, батьківська хата, вишиванка, хліб, коровай, лелека, соловей, верба, калина та інші, які діти пізнають через емоційно-образний світ у пізнавально-ігровій діяльності, вважаючи їх унікальними елементами української культури [26].

У початковій школі діти починають знайомитися з фольклором, народними традиціями, обрядами та звичаями, а також вивчають народні танці, казки, пісні та вірші, які відображають національні ідеї та несуть в собі ціннісне й смислове наповнення, пов'язане з українською автентичною ментальністю. Самоідентифікація через діяльність стає можливою завдяки

участі у національних святах, народних танцях, фольклорних заходах, музиці та кулінарних традиціях.

Освоєння національної мови відіграє ключову роль. Взаємодія з культурою через спілкування та інтеграцію з представниками своєї нації допомагає дитині розширити самосвідомість, інкультуруватися та зміцнити національну ідентичність як відчуття приналежності до своєї етнічної спільноти. І. Бех, О. Докукіна, С. Федоренко, І. Шкільна та К. Журба вважають, що шкільний вік характеризується пізнавальною активністю і допитливістю дітей. У цьому віці вони починають усвідомлювати певні загальні закономірності та зв'язки завдяки розвитку логічного мислення і формуванню розумових операцій. Тому одним із основних завдань початкової школи є стимулювання активної допитливості та формування цілісного уявлення про культурний світ, у якому зростають українські діти [5].

Підлітковий вік – це час, коли молодь активно займається пошуком власної ідентичності. У цей період вони можуть вивчати своє походження, родинні корені та історичні події, які формували їхню національну ідентичність. Цей процес допомагає підліткам краще зрозуміти своє місце у світі та сформувати національну самосвідомість, відчуваючи приналежність до певної держави. Вони цілеспрямовано спрямовують свій пізнавальний потенціал на розвиток національної складової своєї особистості, а також намагаються знайти своє місце в суспільстві, що стосується їхньої соціальної ідентичності. Підлітки проявляють інтерес до державних національних ідей, прагнучи не тільки до їхнього засвоєння, а й до вираження у народній творчості.

Цей період також включає дослідження культури, релігії, історії та традицій, з порівнянням їх із цінностями інших націй (культурна і релігійна ідентичність). Культура та національна ідентичність підлітків еволюціонують разом зі змінами в суспільстві, технічним прогресом та іншими факторами. Стегній О. наголошує на тому, що підтримка відкритого діалогу та взаєморозуміння між різними культурами є важливою для забезпечення гармонійного співіснування у багатокультурному світі. Баланс між процесами

диференціації та інтеграції сприяє стабільності акультурації та інкультурації нації [40]. Стасюк Г. вважає, що етнокультурна ідентичність підлітків є складною психологічною структурою, що включає етнічні установки, цілісність та суперечливість національного самовизначення, ступінь занурення в національну культуру та її позитивне сприйняття [39].

У юнацькому віці національна ідентичність стає більш розвиненою та стабільною. Молода людина усвідомлює свої корені, ідентифікується зі своєю нацією і активно взаємодіє з нею. За спостереженнями Р Павелків, юнаки можуть проявляти націоналістичні настрої, брати участь у національних святкуваннях і заходах, а також висловлювати свою громадянську позицію щодо питань, пов'язаних із національною ідентичністю. Вони прагнуть стати свідомими творцями історії свого народу, впроваджуючи національні ідеї та цінності у своє життя. Цей період характеризується молодіжним максималізмом, розширенням меж особистої свободи та вибору. Формується глибший світогляд, посилюється особистісна та індивідуальна ідентичність, і зростають процеси ретро- та футурорефлексії щодо нації [32].

Також спостерігаються процеси диференціації та інтеграції у міжкультурних, міжетнічних та міжнаціональних відносинах. Глобалізація та культурна різноманітність впливають на формування національної ідентичності через зростання міжнаціональних контактів та міграційних процесів. Це піднімає питання про збереження національної ідентичності в умовах культурного змішування та соціальної інтеграції. Проте, Дедуш О. вважає, що ці процеси можуть також зміцнити національну ідентичність, оскільки люди починають відчувати необхідність зберігати і захищати свою культуру та спадщину в умовах глобалізації [19]. Це підтверджує думку О. Шевченко щодо надання можливості для кожного проявити власне «Я», насичене ідейним змістом і багатством етнічної культури, що може бути продуктивнішим у досягненні життєвих цілей, ніж розмитий образ «Я», позбавлений соціально-національної ідентичності, який когнітивіст Келі описував як «простий особистісний конструкт» [48].

РОЗДІЛ 2

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ПСИХОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

2.1. Емпіричне дослідження психологічних особливостей розвитку національної ідентичності у здобувачів освіти в умовах воєнної агресії

Дослідження психологічних особливостей розвитку національної ідентичності у здобувачів освіти в умовах воєнної агресії рф нами було вирішено проводити за наступними методиками:

1. Модифікована методика Дж. Фінні – дозволяє визначити вираженість етнічної складової національної ідентичності (додаток А). Опитувальник складається з 12 питань-тверджень, на які досліджувані повинні відповісти, використовуючи чотирибальну шкалу («повністю згоден», «більш згоден, ніж не згоден», «більш не згоден, ніж згоден», «повністю не згоден»). Відповіді оцінювались балами відповідно «2», «1», «0», «-1».

Опитувальник включає в себе дві субшкали. Вираженість когнітивного компонента перевірялась за допомогою тверджень: «Я проводжу багато часу, намагаючись дізнатися як можна більше про свою національну групу, про її історію, традиції, звичаї», «Я багато думаю про те, як національна приналежність вплине на моє життя», «Я активний в організаціях, або соціальних групах, які складаються, переважно з представників моєї національності», «Для того, щоб дізнатися побільше про свою націю, я говорив з багатьма людьми», «Я дотримуюсь українських традицій».

Вираженість афективного компонента етнічної складової національної ідентичності перевірялась за допомогою тверджень: «Я дуже добре знаю своє національне походження і розумію, що воно значить для мене», «Я задоволений тим, що належу до своєї нації», «Я чітко відчуваю зв'язок зі своєю нацією», «Я пишаюсь своєю нацією», «Я гостро відчуваю прихильність до

своєї нації», «Я добре відношусь до свого національного походження», «Я добре усвідомлюю що значить для мене моя національна приналежність».

Показники субшкал обчислювались як середнє арифметичне від отриманих за субшкалою балів.

2. Авторський опитувальник для дослідження вираженості всіх трьох компонентів національної ідентичності О. Гора (додаток Б). Автор розробив анкету згідно з концепції трьохкомпонентності структури національної ідентичності – когнітивний компонент (включає в себе знання про ознаки своєї нації, її культурно-історичну складову), афективний компонент (виявляється у відчутті спорідненості з представниками своєї нації, та всі почуття, що виникають відносно своєї держави) та конативний компонент (акцентується на готовності відстоювати інтереси нації, брати участь в політичному та культурному житті країни). Опитувальник містить 16 запитань, з яких для оцінки вираженості когнітивної складової розглядаються питання 2, 3, 11, 12, 13, 14, 15, 16. Другий блок питань анкети (4, 5, 6, 7, 8) допомагає з'ясувати рівень вираженості афективної складової національної ідентичності. Питання 9 та 10 анкети дозволяють оцінити вираженість конативної складової [16].

3. Авторський опитувальник «Громадянська ідентичність» І. Петровської (додаток В) – використовувався для визначення рівня сформованості громадянських і патріотичних якостей, громадянського індивідуалізму та патріотизму. Авторка сформулила 20 запитань, з яких 1-8 визначають рівень патріотизму, 9-14 – схильність іммігрувати, 15-20 – активну громадянську позицію. Оціночна шкала має таку градацію: 1 – повністю не погоджуюсь, 2 – швидше не погоджуюсь, 3 – важко сказати, 4 – швидше погоджуюсь, 5 – повністю погоджуюсь [33].

У дослідженні взяли участь 92 здобувачі освіти віком від 10 до 17 років, з них, 47 % хлопців, 53 % дівчат. Аби охопити якнайбільшу кількість досліджуваних з різних територій України, ми також просили вказати території, в межах яких діти відвідували навчальні заклади (рис. 2.1.):

2. Зазначте, до якої категорії людей із запропонованих Ви відноситеся:

92 відповіді

Рис. 2.1. Географія учасників дослідження

Варто зазначити, що для зручності проведення дослідження, усі опитувальники були поміщені у Google-форму, яка мала також титульний аркуш та детальні інструкції перед кожною з методик. Анкета є анонімною і без зазначення назв самих методик.

У першому блоці анкети була представлена методика Дж. Фінні. Тут ми були націлені на першочергове з'ясування того, якою є етнічна ідентичність наших досліджуваних. Результати за опитувальником наведені у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Результати першого блоку дослідження (за методикою Дж. Фінні)

№ питання		повністю згоден	більш згоден, ніж не згоден	більш не згоден, ніж згоден	повністю не згоден
Когнітивний компонент	1	29,3%	53,3%	10,9%	6,5%
	2	34,8%	46,7 %	15,2%	3,3%
	3	41,3%	35,9%	12%	10,9%
	4	28,3%	47,8%	19,6%	4,3%
	5	53,3%	34,8%	12%	-
Афективний компонент	6	58,7%	34,8%	6,5%	-
	7	89,1%	9,8%	1,1%	-
	8	70,7%	21,7%	7,6%	-
	9	79,3%	17,4%	2,2%	1,1%
	10	69,6%	25%	5,4%	-
	11	84,8%	15,2%	-	-
	12	78,3%	18,5%	3,3%	-

Як видно з таблиці, емоційний компонент ідентифікації з власним народом дещо більший, ніж когнітивний компонент. Це свідчить про те, що

домінуючим компонентом у формуванні національної ідентичності сучасних здобувачів освіти є афективний компонент. Це проявляється у позитивному ставленні до держави та народу, оцінці своєї приналежності до української нації та чітке усвідомлення своїх національних переваг. Для встановлення статистичної достовірності отриманих результатів ми застосували χ^2 Пірсона для співставлення частоти зустрічаємості відповідей когнітивного та афективних компонентів. Нами були встановлена різниця на рівні $p \leq 0,05$, $\chi^2 = 6,51$. Отже, констатуємо розбіжності у частотності відповідей за першим блоком методики Дж. Фінні.

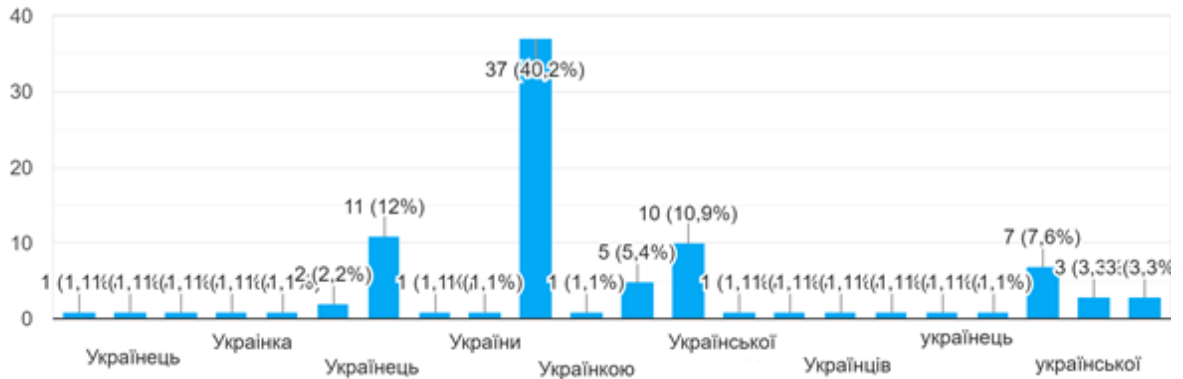
Аналізуючи зміст результатів окремо за пунктами, ми конкретизували аспекти, за рахунок яких формується національна ідентичність здобувачів освіти під час воєнної агресії. Перш за все, це почуття сильної прихильності, прив'язаності до народу України та однозначне усвідомлення своєї національної приналежності. Діти та підлітки пишаються своєю нацією, її досягненнями, відчувають особистий зв'язок з нею та розуміють, що означає для них бути належним до української нації. Інші дослідники, котрі також застосовували опитувальник Дж. Фінні, також відмічали домінування афективного компоненту етнічної ідентичності молодих людей [6; 14; 18]. Ми вважаємо, що це підтверджує надійність отриманих нами результатів та ілюструє стабільність зазначеної тенденції. В етнічній ідентичності афективний компонент більшою мірою відображає вагомість для індивіда його відношення до певного народу, рівень залежності самоствавлення щодо етнічної ідентичності, та значимість відповідної ідентичності в структурі «Я»-концепції.

У другому блоці дослідження було здійснено дослідження компонентів національної ідентичності здобувачів освіти за авторською методикою О. Гори. Аналіз проводився за кожним із компонентів окремо – афективний, когнітивний та конативний (поведінковий). Перед початком дослідження, згідно з опитувальником, досліджуваним пропонується визначити свою національність, що ніяк не впливає на результати самого опитування. І всі

100% опитуваних – 92 особи – зазначили, що вважають себе українцями, українками, представниками української національності тощо (рис. 2.2.).

1. Представником якої національності Ви себе вважаєте?

92 відповіді

Рис. 2.2. Результати опитування щодо власної національності

Результати дослідження когнітивного компоненту національної ідентичності висвітлено у таблиці 2.2. 100% опитаних вказали зазначену кількість історичних постатей, і під час аналізу було виявлено, що у більшості анкет є подібні відповіді. У результаті рангування, ми з'ясували, кого з відомих діячів політики і культури минулого здобувачі освіти вважають ключовими у формування сучасної української нації та культури і виділили 10 найбільш поширених відповідей (табл. 2.2.).

Таблиця 2.2.

Результати опитування щодо історичних постатей, які найбільше вплинули на формування української нації та культури

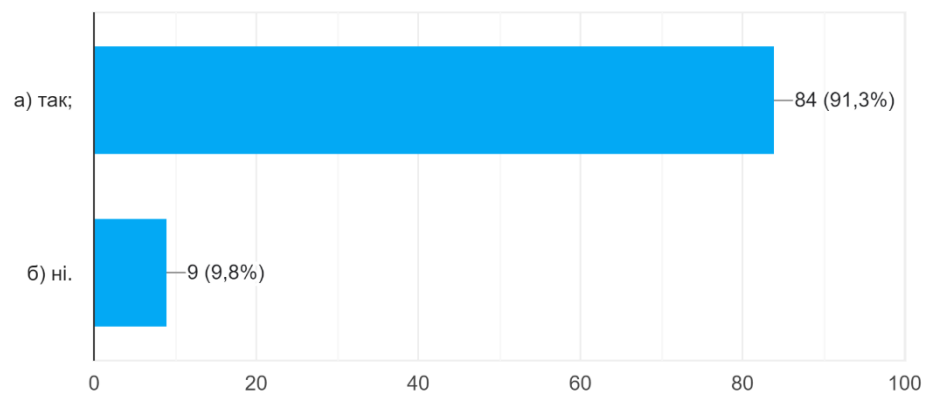
Історичні постаті, які сприяли створенню	української нації	української культури
Тарас Шевченко	87%	92%
Леся Українка	86%	90%
Іван Мазепа	84%	69%
Богдан Хмельницький	73%	87%
Михайло Грушевський	72%	45%
Іван Франко	70%	90%
Іван Котляревський	69%	94%
Ярослав Мудрий	69%	56%
Княгиня Ольга	64%	57%
Володимир Великий	60%	50%

Для встановлення статистичної відмінностей за двома емпіричними розподілами «української нації» та «української культури» ми не виявили

різниці. За критерієм χ^2 Пірсона відсутня різниця ($\chi^2 = 3,21$ при $p > 0,05$). Отже серед розподілу відповідей нашої відсутня статистична різниця, це свідчить, що респонденти ідентифікують себе як представників української нації та української культури. Окрім зазначених історичних постатей часто також згадуються Григорій Сковорода, Леонід Кравчук, Пилип Орлик, Данило Галицький, Степан Бандера, В'ячеслав Чорновіл. Окрім того, 91,3% опитаних цікавляться національними традиціями українського народу (рис. 2.3.).

13. Ви цікавитесь національними традиціями рідної культури?

92 відповіді

Рис. 2.3. Рівень зацікавленості національними традиціями рідної культури досліджуваних

Аналізуючи результати сформованості конативного (поведінкового) компоненту ми з'ясували, що 69,6% респондентів за можливості змінити своє громадянство не зробили б цього, залишившись українцями, 88% відчувають гордість, коли дізнаються про здобутки або перемоги представників України, 78,3% говорять про важливе значення для самим себе своєї національності. У той самий час, лише 30,4% готові підкреслити певними елементами одягу свою національну приналежність, для 64,1% це залежатиме від ситуації. Краща ситуація у прагненні спілкування українською мовою – 65,2% готові або завжди спілкуються українською, ще 34,8% використовують українську у певних ситуаціях.

Емоційно-ціннісне відношення до своєї національної приналежності (афективний компонент) виражене на досить високому рівні – 88% опитаних

відчувають такі почуття як гордість, гідність, патріотизм, спорідненість з народом України. Називаючи себе громадянином України, 90% респондентів відзначили відчуття позитивних емоцій. На запитання про те, що саме споріднює з представниками своєї нації, найчастішими відповідями були мова, спільність походження, національна культура, відчуття духовної спільності та спільна історична пам'ять.

В останньому блоці анкетування було запропоновано авторський опитувальник І. Петровської, який допоміг нам визначити громадянську ідентичність респондентів. Результати анкетування представлені у таблиці 2.3:

Таблиця 2.3.

Результати за опитувальником «Громадянська ідентичність»

І. Петровської

	повністю не погоджуюсь	швидше не погоджуюсь	важко сказати	швидше погоджуюсь	повністю погоджуюсь
Я повністю ідентифікую себе з громадянином України.	19	9	2	8	54
Для мене важливо підтримувати українські традиції.	15	15	6	23	33
Я пишаюся тим, що є громадянином України.	18	12	5	14	43
Я сприймаю Україну як свою Батьківщину	18	9	1	5	59
Я вважаю себе патріотом України	16	12	7	21	36
Мої уявлення про себе мають тісний зв'язок із Україною	16	13	7	16	40
Я глибоко шаную державні символи України	16	11	1	11	53
Я відчуваю тісний зв'язок з громадянами України	12	17	9	22	32
Якщо була б можливість, я б переїхав(ла) жити в іншу країну	31	26	20	8	7
Своє майбутнє я пов'язую лише з Україною	14	19	16	14	29
Я вірю в перспективи розвитку України як держави	17	13	8	18	36
Існує багато варіантів для особистісної та професійної реалізації в Україні	15	14	5	25	33

Закінчення таблиці 2.3.

Я готовий працювати на благо України	16	11	7	25	33
Мені байдуже в якій країні реалізовувати себе	39	28	13	5	7

Я готовий допомагати громадянам у разі необхідності	17	10	5	21	39
Я вважаю себе відповідальним громадянином	16	10	3	27	36
Я високо оцінюю свою громадську активність	13	21	21	19	18
Я завжди відстоюю свої права як громадянин країни	17	12	10	24	29
Я готовий захищати суверенітет та цілісність України	14	16	12	24	26
Я завжди беру участь у голосуванні на виборах	24	16	9	12	31

Опитувальник побудовано таким чином, аби можна було з'ясувати рівень патріотизму (питання 1-8); чи схильний респондент до еміграції (питання 9-14) та наскільки активною є його громадянська позиція (питання 15-20). Під час аналізу було з'ясовано, що респонденти мають середні показники патріотизму – до 60% опитуваних зазначали позитивні відповіді, у той самий час, як до 30 % мали надто низький рівень патріотизму. Показники схильності до еміграції також не на надто високому рівні – всього до 50% респондентів виявили не схильність до еміграції. Тотожна ситуація і щодо активної громадської позиції – до 55% виявили себе наближеними до активного громадянського діяча. Ймовірніше всього, такі досить посередні показники пов'язані з військовою ситуацією, песимістичними настроями у родині та розгубленістю щодо свого подальшого майбутнього.

У результаті проведеного дослідження ми з'ясували, що більше трьох четвертей опитаних мають сформовану національну ідентичність. Водночас, покомпонентний аналіз вказує на те, що домінуючим є афективний, або емоційний компонент національної ідентичності. У той самий час, ми виявили, що є дещо середні показники щодо громадянської ідентичності, що, швидше за все, пов'язано з значним впливом військових дій російських загарбників протягом останніх 10 років.

З часу отримання незалежності формування національної самосвідомості українців залишалось непростю задачею. Низка негативних чинників, таких як залишки радянського менталітету, соціальні та політичні кризи в країні, а

також втручання сусідньої держави, довго перешкоджали процесу державотворення і формували комплекс меншовартості серед українського народу. Хоча соціологічні та психологічні дослідження показували поступове зростання кількості молодих людей з українською ідентифікацією, залишалося багато осіб, які не ототожнювали себе з українською державою, мали негативні когнітивні установки і емоційні переживання щодо неї [1; 7; 16]. Навіть серед тих, хто позитивно сприймав свою національну ідентичність, спостерігалася недостатня рефлексія щодо своєї національної приналежності та несформованість поведінкових аспектів [26; 33; 38]. Справжня ідентичність формується тоді, коли людина сприймає свою належність до громадянської спільноти та держави як цінність і надає цьому важливого значення.

У 2021 році група одеських і херсонських науковців провела дослідження психологічних особливостей національної ідентичності студентів півдня України. Більшість із них мали позитивну етнічну ідентичність, відчували зв'язок зі своєю нацією та мали патріотичні настрої. Водночас була виявлена низька значимість національної приналежності і недостатньо сформована громадянська ідентичність; студенти здебільшого зосереджувалися на своєму внутрішньому світі [47]. Аналізуючи закордонні статті щодо рівня національної ідентичності українських біженців, автори одноставно стверджують про «високий патріотичний рівень громадян України, їх співпереживання своїм близьким та рідним, які з різних причин продовжують залишатися в небезпечних для життя зонах» [50; 53], а також відзначають значну частку тих біженців, що «повернуться до України, як тільки буде повідомлено про відновлення територіальної цілісності та непорушні гарантії безпеки» [51;52]. Порівнюючи ці дані з сьогоденною ситуацією, можна підсумувати, що підчас повномасштабного вторгнення спостерігаються значні зміни у національній та громадянській самоідентифікації студентів, що проявляються в їхніх переконаннях, емоціях та поведінці. Це потребує подальших досліджень і наукової фіксації результатів.

2.2. Рекомендації щодо вдосконалення процесу психологічного розвитку національної ідентичності здобувачів освіти

Для того, аби підвищити рівень громадської ідентифікації серед здобувачів освіти, а також, аби сприяти подальшому формуванню та зміцненню української національної ідентичності підрастаючого покоління, на базі Київської школи державного управління імені Сергія Нижного, в рамках проєкту «Освіта задля успіху українців» було підготовано проєкт «Розбудова національної ідентичності школярів через сучасну активну взаємодію» під менторством Лілії Гриневич та консультування Олени Лінник. Над проєктом працювали:

Мирослава Забродська, заступниця директора з наукової, освітньої та рекламної роботи в Музеї «Становлення української нації». Відмінник столичної освіти;

Крістіна Головченко, директорка Херсонської гімназії № 16 з вивченням мов національних меншин Херсонської міської ради, тренерка НУШ для керівників ЗО;

Ольга Слободянюк, у 2014 переїхала з АР Крим, співзасновниця ГО «Асоціація коучів і фасилітаторів освіти АCF-Ed», тренерка НУШ для керівників ЗО.

Під час проєкту було укладено глосарій з наступними дефініціями:

Національна ідентичність – це відчуття належності людини до певної нації. Слово пішло від пізньолатинського *identitas* («однаковість») або ж від *idem* («однаковий»). В українських законодавчих актах «ідентичність» зазвичай перекладають як «самобутність».

Національна ідентичність – це складний сукупний ідентифікаційний процес, який об'єднує людей на основі їхньої спільної приналежності до певної нації або етнічної групи. Ця ідентичність включає в себе відчуття приналежності до конкретної культури, мови, історії та спільних цінностей.

Вона може бути основою для самоідентифікації та об'єднання людей для досягнення спільних цілей, а також для відзначення та вшанування своєї національної культурної спадщини.

Індокринація – це закладання певних ідей в свідомості людини, вигідної уряду чи політичній організації.

Самобутність – природна своєрідність, несхожість на інших; самостійність у своєму розвитку, незалежність від будь-яких впливів; неповторність, оригінальність.

Соборність – морально-філософський і соціальний принцип, фундаментальними положеннями якого є: відповідальність усіх за всіх, єдність індивідуального і загального, взаємне духовне збагачення і розвиток; всеєдність.

Воля – бажання і здатність людини діяти у напрямі свідомо поставленої мети, долаючи внутрішні і зовнішні перешкоди; синонім слова свобода.

Проблема, на вирішення якої спрямований проєкт: довгий час ворог намагався знищити нашу ідентичність, коріння нації, щоб українці не знали своєї історії, не користувалися своєю мовою. Повномасштабне вторгнення змінило всю нашу екосистему, оточення, освітні та культурні запити. Війна триває. Україна відстоює національну ідентичність, цілісність та суверенітет. Нація, якої не існує, за словами путіна, показала вищий рівень згуртованості та спільно виборює перемогу. Історичний досвід різних регіонів України вплинув на формування політичної культури й ідентичності, на свідомість соціуму й нації в цілому, та з початком агресії рф, починаючи з 2014 року, об'єднавчим фактором українського суспільства стало прагнення захистити свою державу. З метою геополітичного домінування, ворогом використовується різні інструменти і особливим різновидом зброї є інформація. Боротьба ведеться за цілеспрямовану зміну індивідуальної, групової та масової свідомості, політичної та електоральної поведінки, а також ідентифікації як окремих індивідів, так і груп суспільства. На окупованих територіях просуваються шкідливі наративи та існує тотальний контроль

інформації. Суспільно-політичні перетворення призводять до змін цінностей, уявлень, переконань людей, що не може не позначатися на їхній ідентифікації.

Досвід інших країн говорить про те, що найперше на що потрібно звертати увагу – це вивчення мови, історії, культури в рамках шкільних програм. Також важливо залучати громадян до проведення різноманітних заходів і фестивалів, до створення різного роду спільнот та клубів, активно залучати медіа й інтернет тощо. За часи війни значна частина громадян, зокрема, учнів, зрозуміли важливість вивчення мови, історії, культури та, у південно-східних регіонах не вистачає ресурсів та україномовного середовища.

Програма передбачає фокус уваги на три цільові аудиторії:

- діти, що перебувають на територіях України, що не перебували під окупацією
- діти окупованих територій після широкомасштабного вторгнення
- діти, на окупованих територіях з 2014 року.

За дослідженнями «Альменда» у 2022-2023 навчальному році у Криму:

- 230 000 учнів пішли до школи, зокрема 2 000 дітей з окупованих територій Донецької, Луганської, Запорізької, Херсонської областей;
- у вищих навчальних закладах навчається біля 50 000 студентів;
- біля 30 000 педагогічних працівників (від садочків до вишів);
- 458 914 дітей та молоді у зоні ризику.

За інформацією російської статистики чисельність населення в окупованому Криму у віці 14 – 35 років на 1 січня 2023 року складає 472 000 або 25% населення півострова. А дітей у віці до 18 років було 398 000. За перше півріччя на півострові народилося 7 463 дитини.

Дошкільну освіту в тимчасово окупованому Криму отримує біля 80 000 дітей у 418 дошкільних навчальних закладах. Для порівняння: у 2022 році – 79 843 дитини. За роки окупації кількість дошкільних закладів зростає, побудовано та введено в експлуатацію понад 50 закладів, що суттєво підвищило забезпечення дошкільної освітою дітей.

На 1 вересня 2023 року було відкрито ще 10 дошкільних закладів на 1 480 місць. Таким чином, у 2023 року на 1 000 дітлахів було 627 місць у ДНЗ. Тоді ж окупанти повідомили що працює 101 дошкільний навчальний заклад та 92 школи (за інформацією голови «уряду» на окупованій частині Херсонської області Андрія Алексеєнко в минулому році діяло 64 школи та 65 дошкільних закладів, проте окупаційна адміністрація минулого року повідомила про 91 школу).

Кількість дітей, які знаходяться на окупованій частині Херсонської області визначити неможливо через постійні міграційні процеси, пов'язані з військовими діями та діями окупаційної влади (наприклад, підриг Каховської ГЕС). Війна демонструє наскільки важливим є питання деокупації, питання розбудови національної ідентичності та трансформації свідомості, зокрема у Криму. SWOT-аналіз (рис 2.4.) допоміг зрозуміти, якими є сильні та слабкі сторони нашого проєкту, які можливості ми маємо та які ризики на нас очікують.

Необхідною умовою є розуміння, на яких принципах та цінностях базується підхід, що повинен бути до реалізації та втілення нашого проєкту (табл.2.4.)

СИЛЬНІ СТОРОНИ	СЛАБКІ СТОРОНИ
<ul style="list-style-type: none"> • цифровізація • повернення частини громадян • дистанційна освіта • володіння ІТ технологіями • досвід відновлення на уже деокупованих територіях • трансформація свідомості • мотивація • згуртування нації • кадровий резерв регіону • кадровий резерв (НАДС) 	<ul style="list-style-type: none"> • дефіцит кадрів • безпекова ситуація • дефографічні процеси • знищенні ідентичності • ПТСР • знищення МТ бази • індокриннація • мілітаризація • зачищення освітнього поля від українознавчого компоненту • героїзація окупантів • відсутність адаптованих освітніх програм • освітні розриви • відсутність адаптованих освітніх • відсутність цілеспрямованої державної програми Розвитку нац ідентичності

МОЖЛИВОСТІ	РИЗИКИ
<ul style="list-style-type: none"> • залучення фахівців та стейкхолдерів (в т.ч. міжнародних донорських організацій та громадських ініціатив) • діючі дистанційні платформи та навчальний контент • мультикультурне середовище • створення різного роду хабів та центрів для надання інформаційних та освітніх послуг • перезавантаження системи освіти з цінностями НУШ • розробка та впровадження програми Розвитку національної ідентичності 	<ul style="list-style-type: none"> • міграційні процеси • нестабільна безпекова, політична та соціальна ситуація • дефіцит кадрів • складна економічна та фінансова ситуація • пропаганда проросійські настрої

Рис. 2.3. SWOT-аналіз проєкту

Таблиця 2.4.

Цінності та принципи, які покладено в основу нашого проєкту

ЦІННОСТІ	ПРИНЦИПИ
<p>Соборність</p> <p>Самобутність</p> <p>Воля</p> <p>Україноцентризм</p> <p>Інновації</p> <p>Довіра та безпека</p> <p>Гідність та взаємодопомога</p> <p>Активне громадянство</p> <p>Патріотизм</p>	<p>Верховенство права</p> <p>Законність</p> <p>Ефективність</p> <p>Відкритість</p> <p>Наступність</p> <p>Партнерство</p> <p>Патріотизм</p> <p>Системність</p>

Метою проєкту є розробка плану дій розбудови національної ідентичності українців шляхом використання сучасних музейних просторів і гейміфікованих продуктів для вмотивованого вивчення історії і культури українського народу.

Важливо під час війни створити фундаментальні зміни та підходи, потрібно створити систему просвіти, яка би працювала після війни, зокрема на декупованих територіях та була б спрямована на такі цільові аудиторії: діти України, діти, з території, що перебувають під окупацією після

повномасштабного вторгнення РФ та діти, що перебувають на територіях, окупованих з 2014 року.

Ми вирішили розробити ком'юніті, що поєднуватиме в собі освітні, культурні, мистецькі, туристичні проєкти на національному підґрунті, створюючи нові (старі) сенси. На сучасному етапі інноваційні технології стають гарними помічниками для освітян у цьому процесі.

Проєкт спрямований на відновлення та підтримку національної ідентичності серед різних соціальних груп засобами мультикультурної історичної просвіти через використання інноваційного музейного простору та гейміфікованих застосунків, через курси підвищення кваліфікації педагогічних працівників, участь у воркшопах. Ідея реалізації проєкту полягає в реальній дієвій взаємодії з громадами, в цілому з суспільством, використовуючи можливості інноваційного простору музею «Становлення української нації», який об'єднує історичну культурну спадщину та сучасні технології. Часто музеї не можуть використовувати таких методик. Цей сучасний музейний простір дозволить учасникам проєкту зануритися у багатий світ української історії, традицій, мистецтва та культури. У процесі реалізації нашого проєкту ми хочемо показати різні види такої взаємодії.

До прикладу, на базі музею надати доступ до курсів підвищення кваліфікації різних форматів для освітніх управлінців, вчителів історії, мови та літератури, чиновників усіх рівнів, усім хто не байдужий, щоб у подальшому вони стали провайдерами для підвищення кваліфікації на місцях. Законодавство дає нам для цього всі можливості.

Ішим інструментом може створення інтерактивної онлайн-мапи «Місця сили нації», за допомогою якої можна «відвідати» будь яке місце України, зануритися в особливості історії, культури, традицій регіону.

Дієвим інструментом, який сьогодні користується попитом є гра. То ж, ми вважаємо, що розробка такого ресурсу, який в ігровій формі занурить нас у світ традицій, культури дасть хороший результат. Ми передбачаємо в основу

гри покласти правдиві факти, реальні постаті та розробити цикл таких ігр, що будуть охоплювати усі періоди нашої історії.

Важливим інструментом також стане двомовний (українською та російською мовами) просвітницький ютуб канал, який буде доносити історичну правду і, який, уже зараз, може стати інструментом формування національної ідентичності на окупованих територіях.

Зацікавленими сторонами проєкту можуть стати державні інституції, громади, освітні управлінці, педагоги, учні, студенти, Центри професійного розвитку педагогічних працівників, військові адміністрації, медіа тощо.

Проєкт є планується реалізовувати на деокупованих територіях. Розробка такого курсу може стати новим поштовхом до активної взаємодії усіх небайдужих громадян України, зацікавлених осіб та спільнот міжнародного рівня. Такі проєкти не можуть самостійно себе фінансувати, до прикладу, музей. Є досвід провідних країн світу, де для такої активної взаємодії передбачено фінансування місцевими громадами та державою.

Після вдалої реалізації проєкту вважаємо доцільним масштабувати його не тільки на деокупованих територіях України, а й за кордоном.

Серед завдань проєкту ми виокремили наступні:

1. Вивчення проблеми національної ідентичності українців.
2. Вивчення нормативно-правової бази.
3. Визначення принципів та цінностей, на яких буде ґрунтуватися реалізація проєкту.
4. Визначення цільової аудиторії, часових меж проєкту.
5. Поетапна розробка плану дій, спрямованих на формування національної ідентичності, зокрема на деокупованих територіях.
6. Визначення кількісних та якісних показників ефективності реалізації проєкта.
7. Підготовка та проведення комунікативної кампанії.

Під час підготовки проєкту ми користувалися наступною нормативно-правовою базою:

Конституція України – <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

ЗУ «Про освіту» – <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

ЗУ «Про повну загальну середню освіту» – <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>

Закон України від 14 квітня 2014 р. «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» – <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text>

Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» у редакції від 03.08.2023 р. – <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>

Указ Президента України від 24 березня 2021 р. про введення в дію рішення РНБО «Про Стратегію деокупації та реінтеграції Автономної Республіки Крим та міста Севастополя» – <https://www.president.gov.ua/documents/1172021-37533>

Закон України «Про правовий режим воєнного стану»

План дій органів виконавчої влади з відновлення деокупованих територій територіальних громад, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2022 р. № 1219-р. – <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1219-2022-%D1%80#Text0>

Постанова Уряду від 23 травня 2023 р. «Про реалізацію експериментального проекту щодо створення резерву працівників державних органів для роботи на деокупованих територіях України» – <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/524-2023-%D0%BF#Text>

Постанова Уряду від 24 червня 2023 р. № 649 «Деякі питання реалізації експериментального проекту щодо підвищення кваліфікації керівних працівників і спеціалістів державного управління та інших осіб, які виявили бажання працювати в державних органах на деокупованих територіях

України» – <https://www.kmu.gov.ua/npas/deiaki-pytannia-realizatsii-eksperymentalnoho-proek-a649>

Стратегії відновлення освіти та реінтеграції Луганської області на 2023-2027 роки, що був презентований 8 червня 2023 р. під час тематичного форуму у Києві – <https://decentralization.gov.ua/en/news/16735>

ЗУ від 13.12.2022 «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» – <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>

Постанова Кабінету міністрів від 21 серпня 2019 р. № 800 «Деякі питання підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників» зі змінами від 27.12.2019 р. – <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2019-%D0%BF#Text>

Планування є однією із ключових умов для успішної реалізації будь-якого проєкту, тож з нашим планом можна ознайомитися у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5.

План заходів та терміни реалізації етапів проєкту

№ з/п	Основні заходи проєкту	Терміни
Підготовчий етап		
1.	Аналіз соціокультурного контексту.	Листопад – грудень 2023
2.	Уточнення цілей та постановка завдань.	Грудень 2023 – січень 2024
3.	Формування кадрового резерву для реалізації заходів проєкту.	Січень 2024

Продовження таблиці 2.5.

4.	Залучення фахівців, пошук партнерів для спільної роботи.	Лютий 2024
5.	Розробка бюджету: оцінка фінансових потреб.	Січень – лютий 2024
6.	Пошук фінансових джерел для проєкту.	Січень – травень 2024
7.	Підготовка першочергового плану дій для реалізації проєкту.	Січень 2024
Розробка інструментів та ресурсів		
1.	Старт комунікаційної кампанії проєкту.	Грудень 2023
2.	Розробка та презентація багатофункціональної онлайн-	Січень – лютий 2024

	платформи для реалізації проєкту.	
2.1.	Розробка та презентація навчальних програм (онлайн і офлайн) для створення курсів підвищення кваліфікації освітніх управлінців, учителів історії, мови тощо ресурсами Музею «Становлення української нації».	Січень – березень 2024
2.2.	Старт курсів підвищення кваліфікації.	Березень 2024
2.3.	Розробка відеогри про величну та епохальну історію наших предків.	Грудень 2023 – грудень 2024
2.3.1.	Запуск відеогри.	Січень 2025
2.4.	Розробка та презентація віртуальної мапи «Місця сили нації».	Січень – грудень 2024
2.5.	Інтеграція музейних ресурсів в навчальний процес.	Протягом реалізації проєкту
2.5.1.	Запуск віртуальних екскурсій.	Січень 2024
2.5.2.	Розробка спринт-курсу «ЗНО з Історії України».	Грудень 2023 – січень 2024
2.5.3.	Проведення виїзних виставок Музею «Становлення української нації».	Січень 2023 – грудень 2024
2.6.	Створення інтерактивних хабів у громадах.	Грудень 2023 – січень 2024
2.6.1.	Організація культурних заходів із залученням представників громадськості (воркшопів, майстерок, тощо спрямованих на популяризацію української мови, історії, культури).	Січень-грудень 2024
2.6.2.	Співпраця з громадами-побратимами з метою залучення до проєкту більшої кількості учасників.	Січень-грудень 2024
2.7.	Масштабування проєкту на деокупованих територіях.	Після деокупації
2.7.1.	Розробка двомовних (українською та російською мовами) програм і матеріалів для перехідного періоду.	Після деокупації
2.7.2.	Створення медіаконтенту з метою формування критичного мислення та відповідального споживання інформації.	Після деокупації
2.7.3.	Співпраця з іншими національними та етнічними групами, заохочення до діалогу та обміну досвідом.	Після деокупації

Завершення таблиці 2.5.

2.7.4.	Поширення на деокупованих територіях україномовних видань, української історії, мови та культури через соціальні мережі, веб-сайти, інші ресурси.	Після деокупації
2.7.5.	Проведення промо кампанії для формування довіри до українського вчителя, екскурсовода, керівника гуртка тощо.	Після деокупації
2.7.6.	Залучення міжнародного співтовариства до підтримки української ідентичності.	Після деокупації
Моніторинг результатів		
1.	Аналіз результатів: оцінка досягнутих цілей та вдосконалення	Грудень 2024

	проєкту.	
2.	Оформлення досвіду через створення методичних посібників тощо.	Січень 2025
3.	Підсумкові заходи, конференції тощо.	Січень 2025

Задля реалізації відповідного проєкту необхідні такі ресурси:

- Експерти і фахівці: залучення істориків, антропологів, культурологів та лінгвістів для експертної оцінки та наукового обґрунтування проєкту.
- Освітні заклади: партнерство із закладами освіти, закладами позашкільної роботи, університетами та іншими освітніми установами для впровадження заходів проєкту.
- Музеї та культурні установи: Співпраця з музеями, галереями, театрами та іншими культурними установами для організації виставок, майстер-класів.
- Медіа та інформаційні ресурси: Створення інформаційних ресурсів для популяризації проєкту.
- Фінансові ресурси: Залучення фінансової підтримки від урядових органів, грантових організацій та приватних спонсорів.
- Громадські організації: Партнерство з громадськими організаціями, які мають досвід у сфері культурного розвитку та ідентичності.
- Технологічні ресурси: Використання сучасних технологій для створення мультимедійних та інтерактивних матеріалів.
- Стейкхолдери: Розвиток партнерських відносин із суміжними проєктами та організаціями, залучення волонтерів.

Аби реалізувати наш проєкт, необхідною є також підтримка партнерів, зокрема:

1. Державні та комунальні інституції
2. Громадські організації, фонди
3. Освітні організації та центри (“Крим - Україна, Донбас - Україна” тощо)
4. Психологічні та соціальні служби
5. Міжнародні організації
6. ЗМІ

7. Професійні об'єднання вчителів, музейників, діячів культури та мистецтва, профільні асоціації

8. Батьківські об'єднання

9. Міжнародні організації (ЮНІСЕФ, МОП, УВКБ, ООН Жінки, ПРООН, USAID та ін.)

10. Музеї, театри, культурні установи (Національний музей історії України, Національний науково-природничий музей НАН України, Національний художній музей України, Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвара Ханенків, Національний музей Тараса Шевченка, Національний музей літератури України, Інститут історії України НАН України, Синодальне управління військового духовенства УПЦ Київського Патріархату, Український інститут національної пам'яті, Національна гвардія України, Національний музей історії України у Другій світовій війні, Національний музей історії України, Національний військово-історичний музей України, Національний художній музей України, Національний історико-культурний заповідник «Чигирин», Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності тощо)

11. Видавці та виробники освітнього контенту, технологій, меблів, обладнання

12. Радіо та кіноіндустрія

13. Блогери

14. Соціологічні служби

15. Правозахисники

Відповідальними за реалізацію проекту та досягнення його цілей є:

- Міністерство освіти і науки України
- Міністерство культури та інформаційної політики України
- Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України
- Об'єднані територіальні громади
- Місцеві органи влади

- Координатори проєкту
- Освітнянські спільноти
- Центри професійного розвитку педагогічних працівників
- ЗМІ

До проєкту були залучені експерти:

Відейко Михайло Юрійович — український науковець, археолог, дослідник трипільської культури, доктор історичних наук.

Чухліб Тарас Васильович — доктор історичних наук. Провідний науковий співробітник Інституту історії України НАН України, директор Науково-дослідного інституту козацтва імені Степана Бандери.

Бараннік Анатолій — магістр історії, науковий співробітник Національного музею історії України.

Білокінь Сергій Іванович — доктор історичних наук, дійсний член Української вільної академії наук. Керівник Центру культурологічних студій Інституту історії України НАН України.

Кучерук Олександр Сергійович — завідувач відділу “Музей Української революції 1917–1921 років” Національного музею історії України.

Патриляк Іван Казимирович — український науковець, фахівець з історії українського націоналізму, доктор історичних наук, декан історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Григорій Петрович Савченко — український історик і краєзнавець. Кандидат історичних наук, доцент, професор. Голова Київської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, член президії правління НСКУ. Почесний краєзнавець України.

Аби мати уявлення про готовність тих чи інших етапів проєкту, а також мати змогу оцінити його ефективність, ми розробили наступні критерії оцінювання, які розподілили на 2 категорії – якісні та кількісні (таблиця 2.6.):

Таблиця 2.6.

Кількісні та якісні критерії оцінювання проєкту

Кількісні	Якісні
------------------	---------------

Збільшення кількості громадян, які пишаються своїм українським походженням.	Учасники проєкту глибоко вивчають та усвідомлюють автентичність історії українського народу.
Збільшення частки громадян України, які, за даними соціологічних опитувань, бажають, щоб їхні діти проживали в Україні.	Учасники проєкту мотивовані та мріють, щоб діти навчалися та будували майбутнє в Україні.
Збільшення кількості громадян України, насамперед дітей та молоді, залучених до проєкту у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, що реалізуються на місцевому, всеукраїнському та міжнародному рівні.	Підвищення рівня усвідомлення мовної спільноти та історичних коренів українського народу серед учасників проєкту.
Збільшення обсягів україномовного інформаційного та культурного продукту, соціальної реклами спрямованого на реалізацію завдань проєкту.	Якість та цінності україномовного контенту спрямовані на утвердження національної ідентичності.
Збільшення кількості глядачів на переглядах творів кіномистецтва, що розкривають героїчне минуле та сьогодення українського народу, його боротьбу за незалежність і територіальну цілісність України.	Підвищення зацікавленості у героїчному минулому країни.
Збільшення кількості підготовлених фахівців у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: вчителі, екскурсоводи, історики, керівники гуртків, журналісти, блогери тощо.	Підвищення здатності педагогічної спільноти впроваджувати освітні та інформаційні ініціативи, що сприяють зміцненню ідентичності та громадянського об'єднання українського населення.
Збільшення кількості інтерактивних музейних експозицій, пов'язаних з історією та культурним спадком країни.	Підвищення рівня залучення відвідувачів до вивчення і усвідомлення історичних та культурних аспектів, які вони представляють, сприяючи більш глибокому розумінню і підтримці культурної спадщини країни.

Завершення таблиці 2.6.

Підвищення відвідуваності музейних закладів.	Покращення рівня освіти та свідомості відвідувачів, їхнього розуміння культурної спадщини, а також збільшення зацікавленості у вивченні історії та культури через музейні експозиції.
Зростання обсягу зібраного інформаційного матеріалу про історію і культуру регіонів України.	Підвищення якості інформаційного матеріалу, його доступність для громадськості, рівень досліджень та документації, що включена, і вплив цього матеріалу на збереження та розуміння історії та культури регіонів.
Збільшення кількості залучених (вчителів та працівників позашкілля тощо), які беруть участь в проєкті.	Підвищення рівня підготовки учасників проєкту.

Успішність реалізації проєкту, висвітлення етапів роботи над ним, а також результатів забезпечить комунікаційна кампанія, яка має наступну структуру:

Канали зовнішньої комунікації:

- сайти та офіційні сторінки Міністерств освіти, науки, культури, цифрової трансформації

- сторінки в соціальних мережах лідерів думок

- тематичні спільноти в соціальних мережах

- блоги

- телебачення та радіо

- тематичні сторінки у пресі (освіта, культура, політика, громадське суспільство)

- офіційна сторінка проєкту в соцмережах та на ютуб каналі

- реклама

- проведення промо вебінарів

Канали внутрішньої комунікації:

- поштова скринька для комунікації

- канал спільноти у телеграмі для оперативного інформування учасників

- окремий чат для спілкування спільноти

ВИСНОВКИ

У результаті вивчення теоретичного матеріалу, а також проведеного та проаналізованого емпіричного дослідження, ми можемо зробити наступні висновки:

Національна ідентичність – усвідомлення народом своєї сутності, своїх знань та поваги до своїх територій та історико-культурних надбань, а також розуміння унікальних рис свого народу. Це включає і усвідомлення членами національної спільноти своїх прагнень ідеалів, інтересів та цілей. У своїх працях та дослідженнях такі психологи як Дж. Фінні, О.Гора, І. Бех, Л. Дробижева, М. Боришевський, І. Петровська, а також педагоги Б. Ступарик, О. Губко, Г. Ващенко, О. Захаренко, В. Євтух, О. Вишневський та інші стверджують, що національну ідентичність утворюють три компоненти – когнітивний, афективний та конативний компоненти. Їх поєднання та ступінь проявлення дозволили виділити такі види національної ідентичності: нормальна, етноцентрична, етнодомінуюча, стан етнічного фанатизму, стан етнічної індеферентності, етніонігілізм та амбівалентна. Як основний елемент творіння нації, національна ідентичність є обов'язковим складником життя суспільства будь-якої держави, тому що уподібнюється ролі змісту вихованого процесу, а отже є визначальним аспектом структури національної ідентичності. Зміст і структура виховання дають можливість визначити освітнє середовище як найбільш сприятливе для формування національної ідентичності підлітка.

Особливості вікової психології вказують на те, що національна ідентичність починає формуватися у ранньому віці – ще з немовлятства і впродовж всього життя. Однак, саме в дитячому віці має найбільшу кількість етапів та змінних компонентів, які дозволяють у результаті дитині відчувати себе частиною українського народу і в той самий час бути незалежною особистістю що дозволить у майбутньому сформувати чітку громадянську позицію.

Дослідження психологічних особливостей розвитку національної ідентичності у здобувачів освіти в умовах воєнної агресії РФ нами було вирішено проводити за наступними методиками:

1. Модифікована методика Дж. Фінні – дозволяє визначити вираженість етнічної складової національної ідентичності.
2. Авторський опитувальник для дослідження вираженості всіх трьох компонентів національної ідентичності О. Гора.
3. Авторський опитувальник «Громадянська ідентичність» І. Петровської – використовувався для визначення рівня сформованості громадянських і патріотичних якостей, громадянського індивідуалізму та патріотизму.

У дослідженні взяли участь 92 здобувачі освіти віком від 10 до 17 років, з них, 47 % хлопців, 53 % дівчат. Аби охопити якнайбільшу кількість досліджуваних з різних територій України, ми також просили вказати території, в межах яких діти відвідували навчальні заклади. Варто зазначити, що для зручності проведення дослідження, усі опитувальники були поміщені у Google-форму, яка мала також титульний аркуш та детальні інструкції перед кожною з методик. У результаті проведеного дослідження ми з'ясували, що більше трьох четвертей опитаних мають сформовану національну ідентичність. Водночас, покомпонентний аналіз вказує на те, що домінуючим є афективний, або емоційний компонент національної ідентичності. У той самий час, ми виявили, що є дещо середні показники щодо громадянської ідентичності, що, швидше за все, пов'язано з значним впливом військових дій російських загарбників протягом останніх 10 років.

Для того, аби підвищити рівень громадської ідентифікації серед здобувачів освіти, сприяти подальшому формуванню та зміцненню української національної ідентичності підрастаючого покоління, на базі Київської школи державного управління імені Сергія Нижного, в рамках проєкту «Освіта задля успіху українців» було підготовано проєкт «Розбудова

національної ідентичності школярів через сучасну активну взаємодію» під менторством Лілії Гриневич та консультування Олени Лінник.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Березін А.М. Психологічні чинники генези національної самосвідомості особистості: дис. ... канд. псих. наук: 19.00.07. К., 2002. 208 с.
2. Березюк О.С. Моделювання педагогічних ситуацій як метод підготовки майбутніх вчителів до роботи з учнями. К.: Академія, 2003. 160 с.
3. Бех І. Д. Виховання особистості. К. : Либідь, 2003. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. 280 с.
4. Бех І.Д. Особистість на шляху до духовних цінностей: монографія. Київ –Чернівці: «Букрек», 2018. 320 с.
5. Бех І.Д., Докукіна О.М., Федоренко С.Д., Шкільна І.М. & Журба К.О. Формування в учнів основної школи національно-культурної ідентичності в контексті сучасних полікультурних впливів : Посібник. Київ. 2019. 250 с.
6. Бойко С. Формування національної ідентичності української молоді в умовах російськоукраїнської війни. *Українознавчий альманах*, 2022. С. 30-35.
7. Боришевський М.Й. Психологічні механізми розвитку особистості. *Актуальні проблеми психології: Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія*: зб. наук. пр. Київ, 2001. Т.1 Ч.2. С. 26-33.
8. Боришевський М. Й. Національна самосвідомість у громадянському становленні особистості. К.: Беркут, 2000. 63 с.
9. Васильченко О.П. Рівноправ'я громадян незалежно від етнічного походження К.: Науково-інформаційний вісник Право. 2014. Вип. №10. С. 106-112.
10. Ващенко Г.Г. Загальні методи навчання. К.: Укр. видавнича спілка, 1997. 410 с.
11. Висоцька Н.О. Конструювання ідентичності в полікультурному просторі як об'єкт теоретичної рефлексії. *Україна – проблеми ідентичності: людина, економіка, суспільство*. Київ: Стилос. 2003. С. 21-31.

12. Вишневецький О. Український виховний ідеал і національний характер (витоки, деформації і сучасні виклики). Вступ до системного дослідження. Дрогобич: ДДПУ. 2010 70 с.
13. Волкова Н. Педагогіка. К.: Вища школа. 2011. 486 с.
14. Воропаєва Т. С. Інтегративне осмислення трансформацій колективної ідентичності громадян України. *Virtus: Scientific Journal*, Вип 7, 2020. С. 25-30.
15. Галузяк В.М. Сметанський І.В., Шахов В. І. Педагогіка: навчальний посібник. Вінниця : Державна картографічна фабрика. 2007. 400 с.
16. Гора О.В. Освітнє середовище як фактор формування національної ідентичності студентів вищих навчальних закладів. *Витоки педагогічної майстерності. Серія «Педагогічні науки»*. 2011. Вип. 8(1). С. 97-101
17. Гуляєва Т.В., Гуляєва Л.В Психолого-педагогічний та дидактичний аспекти інтеграції знань учнів середньої школи. *Педагогічні науки та освіта: Збірник наукових праць Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти*. Вип. IV. Запоріжжя: КЗ «ЗОППО» ЗОР, 2009. С. 16 - 30.
18. Диса О.В. Мовленнєва культура як проблемна зона у формуванні національної ідентичності. *Проблеми формування громадянського суспільства в Україні: доба нестійкої інституційності* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 5 трав. 2023 р.). - Дніпро : ДДУВС, 2023. – С. 80-82
19. Дедуш О. Явище «національна ідентичність» у координатах ноосферної концепції Володимира Вернадського. *Народна творчість та етнологія*, № 3 2018. С. 79–84.
20. Еріксон, Е. Ідентичність і життєвий цикл. Міжнародні університети Преса. 1959. 273 с.
21. Євдокимова Н.О. Участь у скаутському русі як психологічна умова розвитку національної самосвідомості підлітків:автореф. дис. На здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія”. К., 2005. 19 с.
22. Євтух В.Б. Проблеми етнонаціонального розвитку: український і світовий контексти. К.: Стилос, 2001. 206 с.

23. Зайцева З. Г. Школа та важковиховувані підлітки. (Книга для вчителів). Київ: Рад. Школа. 1991. 210с.
24. Захаренко О.А. Слово до нащадків. К., 2014. 216 с.
25. Ігнатенко П., Руденко Ю. Народознавство в школі. К.: Знання, 1990. Серія педагогічна. 246 с.
26. Кирилюк О. Українська національна ідентичність, національна пам'ять та національна резистентність. Збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науковопрактичної конференції з міжнародною участю «Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті», 2020. С. 226–229.
27. Ковтуненко Л.В. Виховання у школярів загальнолюдських цінностей – один із головних аспектів у розвитку особистості. *Виховна робота в школі*. 2006. №12. С. 30 – 34.
28. Люблінська Г. О. Дитяча психологія. К.: Вища школа, 1974. 356 с.
29. Мойсеюк Н. С. Педагогіка. Навчальний посібник. К.: Знання – Прес, 2001. 608 с.
30. Орбан-Лембрик, Л. Е. Соціальна психологія: Посібник. – К. Академвидав, 2003. – 448 с.
31. Павелків Р. В. Вікова психологія (2-ге вид.) / Р.В. Павелків. – К.: Кондор, 2015. – 469 с.
32. Павелків Р. В. Цигипало О. П. Дитяча психологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К. : Академвидав. 2008. 432 с.
33. Петровська, І.Р. Розробка та психометрична перевірка опитувальника «Громадянська ідентичність». *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*, 2016. № 1, С. 70–75. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2016_1%281%29_14 (дата звернення 27.08.2024 р.)
34. Приходько Ю.О. & Юрченко, В. І. Психологічний словник-довідник: Навч. посіб. Каравела. 2020. 418 с.
35. Роменець В. Історія психології: ХІХ — початок ХХ століття. (Навчальний посібник). Київ: Либідь. 2007.

36. Руденко Ю., Губко О. Українська козацька педагогіка: витоки, духовні цінності, сучасність. Київ: МАУП.
37. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність. К.: Основи, 1994. 224 с.
38. Ставицький Г.А. Ідентичність як механізм розвитку етнічної самосвідомості у старшому юнацькому віці. Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент: зб. наук. праць. К.: Фенікс, 2013. Вип. 13. С. 146-154.
39. Стасюк, Г. Особливості формування етнокультурної та громадянської ідентичності в освітньому середовищі. *Проблеми гуманітарних наук. Психологія*, 2015. (37), С. 237–246.
40. Стегній, О. І. Національна ідентичність. Енциклопедія Сучасної України: енциклопедія (22-ге вид.). Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. 117 Психологія: реальність і перспективи 2020. Випуск 21, 2023. Збірник наукових праць РДГУ.
41. Стельмахович М. Г. Українська родинна педагогіка. К., 1996. – 286 с.
42. Ступарик Б. Національна школа: витоки становлення. Івано-Франківськ: Прикарпатський університет. 1992. - 192 с.
43. Сухомлинський В.О. Народження громадянина. Вибр. твори: В 5-ти. - К.: Рад. школа, 1977. Т. 3. С. 283-582.
44. Трощинський, В. П., Скуратівський, В. А. & Ярош, Н. П. та ін. Формування української ідентичності в умовах сучасних викликів: теоретичні і політичні аспекти: монографія. НАДУ, 2018. – 256 с.– С.130 – 157.
45. Ушинський К.Д. Теоретичні проблеми виховання і освіти. Вибр. пед. твори: У 2-х т. К., 1985 Т. 1. С. 69 - 100.
46. Фіцула М. М. Педагогіка: навчальний посібник. К.: Академія, 2000. 544 с.
47. Шибанова, В.І., Дементьєва, К.Г., & Чикур, Л.Д.. Виміри етнічної толерантності української студентської молоді. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки», 2022, 2, 48–5. URL: <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2022-2-7> (дата звернення 23.08.2024).

48. Шевченко О.В. Формування національної ідентичності як компоненту Я-образу особистості. Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні; за ред. С.Д. Максименка, В.Т. Циби, Ю.Ж. Шайгородського та ін. К.: Український центр політичного менеджменту, 2003. С. 409–420.
49. Ярошенко О.Г. Проблеми групової навчальної діяльності школярів. К.: Станіла, 1999. 245 с.
50. M. Skrodzka, G. McMahon, S. M. Griffin, O. T. Muldoon. New social identities in Ukrainian ‘refugees’: A social cure or social curse?: Centre for Social Issues Research, Department of Psychology, Faculty of Education & Health Sciences, University of Limerick, Ireland, 2024. 7 page. URL: <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2024.117048> (дата звернення 30.08.2024).
51. M. Baran, H. Grzymała-Moszczyńska, M. Zjawińska, L. Sugay. Superhero in a skirt: Psychological resilience of Ukrainian refugee women in Poland. A thematic analysis: International Journal of Clinical and Health Psychology, Volume 24, Issue 4, 2024. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ijchp.2024.100506> (дата звернення 09.09.2024).
52. P. Hlado, K. Lojdová, J. Obrovská, K. Šed'ová, T. Lintner, M. Fico. “The schools try, but...”: A holistic perspective on the social adaptation of Ukrainian refugee students in Czech schools: Learning, Culture and Social Interaction, Volume 48, 2024 URL: <https://doi.org/10.1016/j.lcsi.2024.100854> (дата звернення 10.10.2024).
53. Vainius Bartasevičius, Ivan Trunov. Association between dimensions of national identity and immigration attitudes: A meta-analysis: International Journal of Intercultural Relations, Volume 102, 2024. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2024.102031> (дата звернення 15.10.2024).

ДОДАТКИ

Додаток А

Модифікована методика Дж. Фінні

Дозволяє визначити вираженість етнічної складової національної ідентичності. Опитувальник складається з 12 питань-тверджень, на які досліджувані повинні відповісти, використовуючи чотирибальну шкалу («повністю згоден», «більш згоден, ніж не згоден», «більш не згоден, ніж згоден», «повністю не згоден»). Відповіді оцінювались балами відповідно «2», «1», «0», «-1».

Опитувальник включає в себе дві субшкали. Вираженість когнітивного компонента перевірялась за допомогою тверджень: «Я проводжу багато часу, намагаючись дізнатися як можна більше про свою національну групу, про її історію, традиції, звичаї», «Я багато думаю про те, як національна приналежність вплине на моє життя», «Я активний в організаціях, або соціальних групах, які складаються, переважно з представників моєї національності», «Для того, щоб дізнатися побільше про свою націю, я говорив з багатьма людьми», «Я дотримуюсь українських традицій».

Вираженість афективного компонента етнічної складової національної ідентичності перевірялась за допомогою тверджень: «Я дуже добре знаю своє національне походження і розумію, що воно значить для мене», «Я задоволений тим, що належу до своєї нації», «Я чітко відчуваю зв'язок зі своєю нацією», «Я пишаюсь своєю нацією», «Я гостро відчуваю прихильність до своєї нації», «Я добре відношусь до свого національного походження», «Я добре усвідомлюю що значить для мене моя національна приналежність».

Показники субшкал обчислювались як середнє арифметичне від отриманих за субшкалою балів.

Опитувальник за модифікованою методикою Дж. Фінні

1. Я проводжу багато часу, намагаючись дізнатися як можна більше про свою національну групу, про її історію, традиції, звичаї;
2. Я багато думаю про те, як національна приналежність вплине на моє життя;
3. Я активний в організаціях, або соціальних групах, які складаються, переважно з представників моєї національності;
4. Для того, щоб дізнатися побільше про свою націю, я говорив з багатьма людьми;
5. Я дотримуюсь українських традицій;
6. Я дуже добре знаю своє національне походження і розумію, що воно значить для мене;
7. Я задоволений тим, що належу до своєї нації;
8. Я чітко відчуваю зв'язок зі своєю нацією;
9. Я пишаюсь своєю нацією;
10. Я гостро відчуваю прихильність до своєї нації;
11. Я добре відношусь до свого національного походження;
12. Я добре усвідомлюю що значить для мене моя національна приналежність.

Додаток Б

**Опитувальник для дослідження вираженості всіх трьох компонентів
національної ідентичності (О. Гора)**

1. Представником якої національності Ви себе вважаєте? _____

В наступних питаннях позначте знаком «+», якщо Ваша відповідь «так», і знаком «-», якщо ваша відповідь «ні».

2. З представниками моєї нації мене зближують:

- а) мова; б) спільність походження; в) спільне проживання;
- г) зовнішній вигляд; д) релігія; ж) національна культура;
- з) національність батьків; е) відчуття духовної спільності;
- і) традиції та обряди; к) спільна історична пам'ять;
- л) інше _____

3. Українська політична нація повинна мати українські культурні ознаки:

- а) мову; б) державну символіку; в) основні державні традиції.

4. Говорячи «Я – українець», я відчуваю:

- а) незрозуміле почуття близькості, спорідненості зі своїм народом;
- б) гордість; в) гідність; г) патріотизм; д) спорідненість зі своєю культурою;
- е) сором; ж) жаль; з) бажання щось змінити; е) злість; і) байдужість;
- к) ніяких почуттів.

5. Говорячи «Я – громадянин України», я відчуваю:

- а) незрозуміле почуття близькості, спорідненості зі своїм народом;
- б) гордість; в) гідність; г) патріотизм; д) спорідненість зі своєю культурою;
- е) сором; ж) жаль; з) бажання щось змінити; е) злість; і) байдужість;
- к) ніяких почуттів.

Уважно прочитайте наступні твердження, знаком «+» відзначте потрібне

6. Якби у мене з'явилась можливість змінити своє громадянство, я б такою можливістю скористався (лась):

- а) так, при першій же нагоді; б) затрудняюсь відповісти;
- в) ні, в будь-якому випадку залишусь в Україні.

7. Я відчуваю почуття особистої гордості, коли дізнаюсь про перемоги представників України на міжнародних фестивалях, конкурсах, змаганнях:
а) так, завжди; б) інколи; в) ніколи.
8. Для мене дуже важлива моя національність:
а) згоден; б) частково згоден; в) не згоден.
9. Чи є у Вас бажання певними елементами свого одягу підкреслити свою національну приналежність?
а) так, завжди; б) в певних ситуаціях; в) ніколи.
10. Чи прагнете Ви спілкуватися українською мовою?
а) так, завжди; б) в певних ситуаціях; в) ніколи.
11. Назвіть шість найбільш значимих історичних постатей, які сприяли створенню української нації: _____
12. Назвіть шість найбільш значимих історичних постатей, які вплинули на розвиток української культури: _____
13. Ви цікавитесь національними традиціями рідної культури?
а) так; б) ні.
14. Я добре усвідомлюю, чим українська нація відрізняється від інших.
а) так; б) не зовсім добре усвідомлюю; в) зовсім не усвідомлюю.
15. Виберіть з перерахованих нижче спільнот чотири тих, частиною яких Ви себе вважаєте більшою мірою, про кого Ви могли б сказати «ми», «наші»?:
а) сім'я, родичі; б) люди мого покоління; в) однокурсники;
г) громадяни України; д) мої друзі; е) представники молодіжної субкультури;
ж) колишні однокласники; з) учасники соціальних інтернет-мереж.
16. Запишіть не менше 10 ознак, які відрізняють Вас від представників інших націй _____

Для оцінки вираженості когнітивної складової розглядаються питання 2, 3, 11, 12, 13, 14, 15, 16. Другий блок питань анкети (4, 5, 6, 7, 8) допомагає з'ясувати рівень вираженості афективної складової національної ідентичності. Питання 9 та 10 анкети дозволяють оцінити вираженість конативної складової.

Додаток В

Авторський опитувальник «Громадянська ідентичність» І. Петровської

Використовується для визначення рівня сформованості громадянських і патріотичних якостей, громадянського індивідуалізму та патріотизму. Питання 1-8 визначають рівень патріотизму, 9-14 – не схильність іммігрувати, 15-20 – активну громадянську позицію.

Використовується наступна оціночна шкала: 1 - повністю не погоджуюсь, 2 швидше не погоджуюсь, 3 – важко сказати, 4 швидше погоджуюсь, 5 повністю погоджуюсь.

1. Я повністю ідентифікую себе з громадянином України.
2. Для мене важливо підтримувати українські традиції.
3. Я пишаюся тим, що є громадянином України.
4. Я сприймаю Україну як свою Батьківщину
5. Я вважаю себе патріотом України
6. Мої уявлення про себе мають тісний зв'язок із Україною
7. Я глибоко шаную державні символи України
8. Я відчуваю тісний зв'язок з громадянами України
9. Якщо була б можливість, я б переїхав(ла) жити в іншу країну
10. Своє майбутнє я пов'язую лише з Україною
11. Я вірю в перспективи розвитку України як держави
12. Існує багато варіантів для особистісної та професійної реалізації в Україні
13. Я готовий працювати на благо України
14. Мені байдуже в якій країні реалізовувати себе
15. Я готовий допомагати громадянам у разі необхідності
16. Я вважаю себе відповідальним громадянином
17. Я високо оцінюю свою громадську активність
18. Я завжди відстоюю свої права як громадянин країни
19. Я готовий захищати суверенітет та цілісність України
20. Я завжди беру участь у голосуванні на виборах